

Xartir 'motar' («no et vull sentir ni *xartir*», Baix Segre, *AlcM*), d'una formació onomatopèica com els cast. *chistar*, *chistido* (*DECH* II, 380b31, 381a5, *CHISTE*) contaminada amb la *r* de *XERRAR* *Xartrell* mall. 'dona espellifada', alteració d'*aixartell* per comparació amb el fang que embruta l'eina (amb *r* repercussiva).

XARUC, manlleu de l'oc. ant. *chazuc* 'caduc, decrepit', com a terme típic de les *chansons de gelós* dels trobadors llemosins; la -z- es canvia en -r- pel fenomen fonètic rotacisme, propi de la zona fronterera entre el català i la llengua d'oc. □ 1.ª doc.: Belv.

«X., -a, adj.: dit dels vells y velles que ja caduqujan, *quintaron*, delirus senex»; el qual segueixen Lab. i FebrCard. («chocho, *caduque*, *decrépit*»). «FILIBERT: —Calla, calla, xelín. JAN T.: Vellot de mal sangro! F.: Llorigó! JAN T. (*rumiant l'insult*): *Xaruc* estantís!», Guimerà (*La Reina Jove* III, esc. 2, p. 230). «Per què dempeus no brandaré l'espasa? / I després, que el sorral sense aixopluc / m'engoleixi, en el terme de mes gestes; / però no: cal que mori, de *xaruc*, / en un carrer de poble, / lliurant, inútil, com ofrena al cel / de mos poemes el perfum fidel», Carner (*El Neguit inútil*, 1935, O. C., 583).

També s'ha usat, metafòricament, amb aplicació abstracta a coses no humanes: «La Mare havia anat a Irun i portava el diari [19-XII-1897]. L'indult! --- En --- el Jaizquíbel, dalt de la carena, hi ha l'ermita de Guadalupe; --- la mare --- no sabia estar-se de resar-li una oració --- si la hi volia acompanyar ---: tenia por de la meua impietat ---; aquell dia --- vaig proposar-li --- que l'acompanyés --- quan hi pujaria --- La tarda era tranquila i congoixosa: el desembre *xaruc* havia rovellat les rouredes, que es desplegaven muntanya avall --- I els dolors de la seva santa mare...», Corominas (fi de *Les Presons Imag.*, O. C., 924a14, 1898).

És evident que *xaruc* no pot venir directament del ll. CADŪCUS, per elementals raons fonètiques, però no és gaire menys clar que en aquest adjectiu llatí ha d'haver-hi el seu ètímon en definitiva. El mot ens arriba del vocabulari de l'ambient trobadoresc de les corts i cenacles de l'Occitània medieval, on era un lloc comú el cant de l'amor de la dama joveneta que se les havia amb un galant, amb menyspreu del marit o l'amo, presentats, amb l'excusa de l'edat, com a caducs i decrepits, indignes de la fidelitat de l'enamorada dameta. Predominava en aquest sector de la poesia d'Oc l'estil i llenguatge de la part septentrional del domini —Llemosí i adjacències— on tota C^a es palatalitza, tornant-se *cha*, en condició inicial o forta: *chazer* 'caure', *chansó*, *chantar* per *cançó*, *cantar* etc.

Ara bé, seguint la tradició literària, l'enganyat hi era presentat, amb veritat o exageradament, com a massa vell ja, decrepit, impotent o repapejaire, sempre gelós, i motejat de caduc. La figura del noble, madur i escabellat però tirànic, Archambaut, enganyat per Flamenca; i el tema de tantes *albes* i cançons de guaita nocturna: «baizem-nos / yeu e vós / tot ho fassam en despieg del *gilós*»; «ay paor que'l *gilós* vos assatge»; «per joie

recomençar, / e per jalous irritar, / vol --- la regine avrilouse / --- /ballar entre nós --- / k'ele n'a soing de viellart, / mas d'un legier bacheler / ki ben sache solaçar / la donne savoureuse; / a la vie, a la vie, jalous! / lassaz nos, lassaz nos!» (Appel, *Chr.*, 53.11, 56.14, 48.26; Rayn. III, 453a).

D'aquests exemples tan recordats, nasqué fins i tot un gènere líric, la «gelosesca», definit per les *Leys d'Amors* tolosanes, de fi S. XIII: «pot hom far aytantas coblas que's vol, ayssi com son 'somis', 'veziós' --- 'conortz', 'rebecz', 'relays', 'gilozescas' o --- trops autres, ja-si' ayssó que alqu' usan *gilozescas* al compàs de dansa, e relays al compàs de vers ---» (Appel, 124.162). I se n'han conservat unes quantes d'autor occità (Pillet-Carstens, *Biblgr. des Troub.*, 201, 69; «quant lo *gilós* er fora ---», ib., 461).

Justament una de les més notables és la del nostre Cerverí de Girona (102/8): «Al fals gelós don Deus mala ventura, / car lo solaz me tol de mon amic / --- / que no viurà quatre jorns, açò us dic; / Sabetz que-m fa'l *gelós* laja figura / --- / c' un veyll ruat me deren mey amic / ---». El mateix Cerverí, per més català que fos i llunyà d'aquelles terres, zelós del prestigi líric dels grans mestres llemosins Ventadorn, Daniel, Bertran de Born i tants, preferia en gran part les formes fonètiques del Nord, CA > cha, GA > ja: aquella ja sempre escrita catalanament xa: *xançó*, *xaud* (en la gelosesca mateixa, *fuylha de jarric* està per '... de garric', 14).

És sabut que tota -D- entre vocals es torna -z- (s sonora, arcaicament ð), CADERE representat per *cazér* o *chazer* (arcaic *caðer*). Per tant *caduc* apareixia allà com *chazuc* o *chaðuc*, i grafies equivalents o quasi iguals (cf. Rayn. II, 296; III, 344; PSW I, 238; FEW II. 25a5f., 32). Intervinent el rotacisme, de la zona fronterera de les dues llengües, *çazúk* es tornà *xaruc*: és natural que fos així, com sigui que aquest fenomen fonètic de canvi de s sonora en -r- entre vocals (i altres sonores) era propi d'amples zones dialectals del SSE. occità; i dins la nostra llengua, ha deixat molts rastres en els dos vessants dels Pirineus orientals, més que res en la toponímia (com a tendència que fou, superada) i també en mots escadussers, sobretot rossellonesos: veg. Alart, *Rom.* IV, 465-7; i les meves notes sobre aquest fenomen en *XARAGALL*, més en *LleuresC.* 299.7 i 12, i sobretot en *E. T. C.* I, 61, i 35, on ja vaig indicar aquesta explicació de l'etimologia CADŪCUS.

Concisament ja havia suggerit aquest ètímon Moll (*AORBB* I, 220), sense justificació fonètica (la que vol aparentar donar *AlcM* és un centpeus empatollat i mancat de sentit lògic i lingüístic). L'acudit de Spitzer (nota brevíssima *ZRPh.* XI, 241) de derivar-ho del fr. *charrue* (cf. l'article següent) va contra la fonètica, i és imaginari semànticament. N'hi ha una variant assimilada *xuruc*, que el *DAG.* situa a Mall. i «Cat.», i ja el *DTo.* posa dins l'article *vell*: «*xuruch*, té lo un peu a la fossa: silicernium, alterum pedem in cymba Charontis habens»; *xurug* *DFgra.*

DERIV.: *Xaruguesa* [Carner]. *Xaruells* 'roba vella, tronada' eiv., *xeruell* 'pedaç vell per espolsar' eiv.; i